

УДК 027.1(477)(09)+027.7(477)

Марина КАЛМИКОВА,

завідувачка відділу Наукової бібліотеки
Таврійського національного університету ім. В. Вернадського

Книжкове зібрання Романа Івановича Гельвіга у фондах Наукової бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського

У статті аналізується зміст особистої бібліотеки Р. І. Гельвіга, яка зберігається в Науковій бібліотеці Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Подаються короткі біографічні дані про власника книжкової збірки, розглядаються найцінніші документи з бібліотеки першого ректора університету Р. І. Гельвіга.

Ключові слова: особиста бібліотека, історія бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського, автограф, Р. І. Гельвіг.

Долі багатьох особистих бібліотек складаються по-різному після того, як вони втрачають своїх власників. Про одних зовсім забувають, інші роздаровуються, чи розпродаються вроздріб, третім везе більше. Вони вливаються в інші книжкові колекції й продовжують служити людям, прославляючи імена своїх творців.

До цієї категорії особистих бібліотек по праву можна віднести і книжкові збірки Р. І. Гельвіга (1873–1920). Це ім'я добре відоме в стінах Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. З 1918 по 1920 рр. Роман Іванович був першим ректором цього навчального закладу.

У Крим Гельвіг приїхав вже відомим ученим. Блискучу освіту Роман Іванович одержав у столичних університетах. Спочатку – природниче відділення фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету (1897), потім – медичний факультет Університету св. Володимира у Києві. Після закінчення останнього (1902) Р. І. Гельвіг залишався працювати при університеті. Він займався науковою роботою, викладав у навчальних закладах: у Маріїнській громаді Червоного Хреста, зуболікарських школах, Жіночому медичному інституті. Багато часу він приділяв роботі над дисертацією з проблем тазостегнового

суглоба людини. У 1912 р. з'явилася його робота «О форме тазобедренного сустава человека: Из анатомического кабинета Женского медицинского института в Киеве». На підставі цієї праці в 1913 р. Гельвіг захистив докторську дисертацію.

З 1914 року Р. І. Гельвіг працював викладачем на педагогічному факультеті Київських вищих курсів. У цей час він продовжував займатися науковими дослідженнями, але вже з проблем форми плечового суглоба людини. Цій проблемі він присвятив низку своїх робіт: «О способе покрытия хрящом суставной поверхности: Доклад в Киевском хирургическом о-ве 25 февраля 1913 г.» (К., 1914), «Двустороннее прикрепление длинной головки М. Bicipitis Brachii к плечевой кости и особенности сустава в этом случае» (К., 1915), «О форме суставной поверхности в плечевом суставе человека» (К., 1918).

Навесні 1918 р. було вирішено відкрити в Криму філію Університету св. Володимира. Серед професорів, що відгукнулися на цю пропозицію й у травні приїхали до Ялти, був і Р. І. Гельвіг.

На урочистому відкритті Таврійського університету Р. І. Гельвіг виголосив програмну промову. Завданнями Університету він окреслив такі: «Таврійський Університет, як храм науки, від сьогодні повинен запалати яскравим світлом істини,

він повинен стати світочем знання, постійно і яскраво палаючим. Він повинен світити і бути джерелом світла і тепла» [4, с. 50]. Саме Гельвіг висунув пропозицію про перейменування філійного відділення Університету св. Володимира в Криму на Таврійський університет.

28 липня 1919 р. Р. І. Гельвіга було тимчасово обрано ректором новоутвореного Університету. Складна робота випала на його долю. Не покладаючи рук і не падаючи духом перед тисячами різних перешкод, Гельвіг виводить молодий університет зі скрутного становища [3, с. 10]. Він докладав величезних зусиль для залучення до роботи в університеті наукових кадрів. Професори багатьох знаних університетів – Харківського, Одеського, Київського, Петроградського і Московського – відгукнулися на його заклик. За спогадами сучасників, Роман Іванович не тільки сам любив університет, але прищеплював цю любов іншим. Аудиторія його завжди була повною, і читаючи лекції з нормальної анатомії і розгортаючи картини будови людського організму, Роман Іванович ніколи не забував про людську душу і цій душі він приділяв багато місця; поруч з викладом анатомічної будови різних систем знаходили собі місце і психологія, і педагогіка. Він виховував своїх слухачів, змушуючи їх вдумуватися у викладений матеріал, захоплюючи глибиною узагальнень у стислій формі [3, с. 10–11].

Безглузда смерть обірвала життя талановитого ученого. Заразившись сипним тифом раптово, у віці 47 років, 19 вересня (2 жовтня за ст. ст.) 1920 р. Р. І. Гельвіг помер.

І, напевно, найкращим пам'ятником цій людині стала його бібліотека, яку він залишив університету. У книжечці, виданій в Сімферополі в 1928 р., читаємо: «У 1920 році в Бібліотеку було прийнято ... пам'ятку засновнику і першому ректору Кримського університету зібрання книг покійного проф. Романа Івановича Гельвіга, яке складає 1500 томів у витончених американських бібліотечних шафах, які нині прикрашають студентську читальню» [2, с. 50].

Структура бібліотеки Р. І. Гельвіга виглядає так. Власне роботи Р. І. Гельвіга – 5 документів; медичні науки – 111 документів; природничі науки – 87 документів; психологія і філософія – 33 документи; історичні науки – 18 документів; суспільні науки – 22 документи; літературознавство і ху-

дожня література – 59 документів; періодичні видання 240 документів; книги іноземними мовами – 23.

Тематика цієї бібліотеки досить різноманітна і цікава. Тут можна зустріти книги з філософії (Спенсер Г. Классификация наук, М., 1897; Булгаков С. От марксизма к идеализму, СПб., 1903), психології (Ламарк Ж.-Б. Анализ сознательной деятельности человека. СПб., 1899; Смайльс С. Характер: Воспитание и образование, СПб.), велика кількість літератури з історії, математики, природничих наук (біології, зоології, астрономії). Але основну частину зібрання склали книги з медицини. Після закриття медичного факультету і відкриття на його базі в 1932 р. Кримського медичного інституту, значна частина медичної літератури з цього зібрання опинилася у бібліотеці нового ВНЗ (106 прим.).

Але усе-таки велика частина особистої бібліотеки Р. І. Гельвіга (492) залишилася у фонді бібліотеки Кримського педінституту ім. М. В. Фрунзе, як тоді називався наш університет.

Безумовний інтерес представляють книги самого Р. І. Гельвіга. Його перша робота з'явилася після закінчення Київського університету. У 1904 р. вийшла друком праця «Введение в курс биологической анатомии человека», а в 1908 р. – «Введение в курс анатомии человека».

У роки навчання в С.-Петербурзькому університеті доля звела Романа Івановича з Петром Францовичем Лесгафтом (біологом, анатомом, антропологом, творцем наукової системи фізичного виховання), який зіграв у його житті важливу роль. Лекції П. Ф. Лесгафта завжди викликали величезний інтерес у слухачів. У важкий час Петро Францевич намагався допомогти студентам, підтримати їх. Щоб дати можливість Р. І. Гельвігу заробити на їжу і здобути лікарську практику, П. Ф. Лесгафт довірив студенту-Гельвігу доглядати хворого юнака. Це завдяки настійним проханням П. Ф. Лесгафта Гельвіг почав займатися науковою діяльністю. І тому не випадковою була поява в 1910 р., після смерті П. Ф. Лесгафта (1909), праці Р. І. Гельвіга «Профессор П. Ф. Лесгафт как анатом: Доклад в Киевском хирургическом о-ве 5 апр. 1910 г.».

Свою бібліотеку Р. І. Гельвіг почав збирати ще навчаючись у Воронежі. На деяких книгах можна зустріти штампи магазинів, у яких він придбав

книги. Так, на книзі М. П. Нечаєва і М. І. Лаврова «Методический учебник органической химии», виданої в Москві в 1888 р., є штамп «Книгопродавец Агафонов в Воронеже», а на форзаці – «год 1890. XII» і дитячої рукою виведений автограф «Р. Гельвиг». А рукописний варіант (літографія) книги С. Ф. Глінки «Конспект лекций по кристаллографии», виданої Санкт-Петербурзьким університетом у 1892 р., був переплетений у «Переплетчика Федулова в Воронеже».

Майже всі книги з колекції Р. І. Гельвіга пронумеровані. Так, під № 12 у його бібліотеці – «Святе Євангеліє». Вона вийшла в Санкт-Петербурзі в Синодальній друкарні в 1890 р. Це невелике видання в 8° аркуша волошкового кольору в цільношкіряній палітурці з тисненням по краях обкладинки. На лицьовій її стороні є тиснення православного хреста. Ця книга була подарована Р. І. Гельвігу в рік закінчення Воронежської гімназії. Про це красномовно свідчить напис, зроблений на форзаці книги: «В напутствие и руководство во всех случаях и обстоятельствах жизни, а равно для ежедневного чтения и назидания, абитуриенту Воронежской гимназии Гельвигу Роману. 1892 г. июня 9. Воронеж. Директор (подпись не разборчиво). Законоучитель, священник Васильев». Напису передуює кругла печатка Воронежської чоловічої гімназії з двоглавим орлом. А на задньому форзаці ми знаходимо вже знайомий штамп «Книгопродавец Агафонов в Воронеже».

Працюючи в Києві, Р. І. Гельвіг продовжував збирати свою бібліотеку, навідуючись у Київські книгарні. Вивчаючи штампи книгарень, ми довідуємося, що книга Е. К. Брандта «Очерки анатомии и физиологии человека» (СПб., 1873), була придбана в «Книжном магазине Степана Ивановича Литова в Киеве». Зустрічаються й інші цікаві штампи. Серед них: «Книжный магазин С. И. Иванова и К°. Киев, Фундуклеевская № 2», «Книжный магазин В. А. Просяниченко в Киеве», «Книжный и бумажный магазин М. П. Егорова. Санкт-Петербург».

У деяких книгах зустрічаються типографські книжкові формуляри. На них рукою власника вписані автор і назва, проставлена ціна, зроблені позначки про збереження видання.

Безумовний інтерес представляє книга, що вийшла у Варшаві в 1901 р., «Выдающиеся европейские курорты и санатории». Вона призначалася

російським лікарям, а редактором її був доктор медицини Віденського університету Лев Бродський. У нашій бібліотеці зберігаються 2 видання цієї книги. Перший випуск, що належав Р. Гельвігу, присвячений Австро-Угорщині і частині Німеччини.

Як правило, усі книги з бібліотеки Гельвіга мають власницьку оправу. Це темна червоно-чорна (під мармурову крихту) обкладинка, а на форзаці обов'язково є присутній власноручний автограф російською мовою «Р. Гельвиг» чи власницький штамп, виконаний латинськими літерами, «G. Gelvig». Це ж видання з'являється перед нами у видавничому оформленні. На білому фоні оправи текст, представлений у чорно-червоних тонах, сполучається зі стилізованим зображенням річкової флори (водяна лілія). На форзацах, на першому і останньому аркушах розміщена реклама медичних препаратів, засобів й устаткування. У цьому виданні дається характеристика 68 курортів і санаторіям. Книга прекрасно ілюстрована 60 фотографіями і гравюрами, які дають уявлення про внутрішнє оздоблення й зовнішній вигляд санаторіїв і курортів.

Кожному курорту передувала коротка довідка. З неї ми довідуємося про географічне розташування, коли було організована та чи інша лікувальна установа, як до неї можна дістатися, які види лікування одержати. На цьому виданні, як і на всіх інших, ми знаходимо рукописний автограф Р. І. Гельвіга. Ця книга була подарована Романові Івановичу його братом Іваном. Дарчий напис свідчить: «Дорогому брату Роме на память с пожеланием, чтобы и твое детище вошло в этот список. Ваня. Киев. 1902. 12/V». Як видно з дати, ця книга з'явилася в бібліотеці Р. Гельвіга в рік закінчення ним у Києві медичного факультету університету.

Серед величезної кількості книг у бібліотеці можна зустріти видання, подаровані Романові Івановичу його друзями і товаришами по службі. Так, автограф П. Ф. Лесгафта «Роману Ивановичу Гельвигу от автора» ми зустрічаємо на його книзі «Отношение анатомии к физическому воспитанию и главные задачи физического воспитания в школе» (М., 1888).

А на книзі «Семинарии русской филологии при императорском университете Св. Владимира под руководством проф. В. Н. Перетца» (К., 1912) ці-

кавий автограф залишили укладачі цього видання «Чуждому по кругу занятий, но родственному по духу многоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу. Составители». Ці семінарії були організовані для бажаючих вивчати літературу і мову Давньої Русі. Та й оформлення книги стилізоване під стародруковане видання з оригінальними заставками і кінцівками. У період роботи Р. І. Гельвіга у нашому університеті, в його бібліотеці з'являється невелике видання, подароване доктором грецької словесності (1891), професором нашого університету (1918–1934) А. І. Деревицьким. На його книзі «Женское образование в России и за границей», виданої в Одесі в 1902 р., наявний авторський напис «Глубокоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу от составителя. 9/ IX. 1918».

Багато написів перейняті теплотою, сердечністю і повагою до Гельвіга. От деякі з них: «Дорогому товарищу, Роману Ивановичу Гельвигу от автора» (С. Л. Тимофеев «Об операциях на мочеполовых органах», К., 1912), «Глубокоуважаемому старшему товарищу, приват-доценту Университета св. Владимира, Роману Ивановичу Гельвигу от благодарного за постоянное внимание и советы автора» (П. І. Конашко «К вопросу о характере отношений между аа. renales и v. posta renis у лягушки», К., 1913) чи «Глубокоуважаемому Роману Ивановичу Гельвигу в знак признательности за указания при выполнении этой работы, от автора» (Я. Б. Пороховник «Fnus praeternaturalis vulvaris», К., 1911).

Заслуговують на увагу і малоформатні видання. У кінці ХІХ ст. (1890) Ф. Павленков заснував серію «Библиографическая библиотека, или Жизнь замечательных людей». Ця серія була першим в Росії універсальним зібранням біографій. Вона стала попередницею заснованої М. Горьким серії «ЖЗЛ». Для того часу це були дуже дешеві видання (25 коп.) і невеличкі за форматом. Кілька книг із цієї серії можна знайти в колекції Романа Івановича. Вони присвячені великим філософам і натуралістам. Серед них слід відзначити Вольтера і Дарвіна, Декарта і Гумбольдта, Лівінгстона і Ньютона, Пржевальського і Спінозу.

Серед документів із бібліотеки Р. Гельвіга є кілька конволютів, які об'єднують в одній палітурці декіль самостійних видань чи праць. В одному з конволютів, де серед 6 самостійних документів, є дві дисертації на ступінь доктора медицини.

Кілька слів і про періодичні видання з бібліотеки Р. І. Гельвіга. Журнальний фонд бібліотеки Р. І. Гельвіга невеликий. Він нараховує всього 11 назв, але кількість екземплярів досягає 240 од. Серед них чималий інтерес представляють окремі номери «Атеня». Це – журнал критики, сучасної історії і літературу, який виходив у 1858–1859 рр. Із 76 номерів 6 наявні у бібліотеці Гельвіга. Тут можна зустріти окремі номери журналів «Вісника Європи», «Вісника виховання», «Дитячого читання», «Російського багатства» та ін.

За висловом професора Миколи Гудзія, «Его беззаветная и никогда не скудевшая любовь к родному для него и для нас университету, за который он положил свою жизнь, сохранит ему вечную память у всех тех, кому дороги судьбы русской науки и русской культуры» [1, с. 6].

Таким чином, ця книжкова збірка є типовим зразком робочої бібліотеки вченого. У ній зібрана література, що відобразила різнобічні інтереси власника. Велика цінність її – книги з автографами, що дають можливість простежити дружні зв'язки, встановити коло наукових зацікавлень ученого.

Література

1. Гудзий Н. Вечной памяти Р. И. Гельвига // Южные Ведомости. – 1920. – 27 сент. (10 окт).
2. Крымский педагогический институт имени М. В. Фрунзе. 1918–1928. – Симферополь, 1928. – 70 с.
3. Масловский В. В. Роман Иванович Гельвиц // Медицинский архив. – 1923. – № 1. – С. 5–11.
4. Открытие Таврического Университета // Известия Таврического университета. – Симферополь, 1919. – Кн. 1. – С. 43–101.
5. Роман Иванович Гельвиц : Библиографический справочник / Сост. М. В. Дорошко, Л. Г. Евсеева, М. М. Калмыкова. – Симферополь: Крымский Архив, 2004. – 56 с.